

ANNA NYMAN

Materiell kultur bland hantverkare i Ekenäs på 1800-talet

Inledning

Det är förvånande hur lite de flesta människor egentligen vet om sin egen hemstad och dess historia. Jag har börjat lägga märke till att detta även gäller mig själv. Eftersom jag är intresserad av historia kändes det naturligt att skriva en uppsats som berörde Ekenäs stads historia. Ekenäs har rika hantverkartraditioner som "går tillbaka ända till slutet av 1500-talet" (Lindholm 1999, s. 2), vilket gjorde att jag tyckte att det var en bra idé att skriva om just hantverket och hantverkarna i Ekenäs. Dessutom har jag under arbetets gång lagt märke till hur lite det egentligen har skrivits och forskats om ekenäshantverkarna i det förflutna. Otryckt material verkar det däremot finnas gott om.

Hur undersöka hantverkarnas livsform?

Syftet med denna artikel är att undersöka ekenäshantverkarnas livsform och att visa att de tillhörde borgerskapet i staden. Enligt Börje Hanssen (1952, s. 520) bildade urbana hantverkare och lägre tjänstemän en egen urban klass som han kallar "det ringare borgerskapet". Med hjälp av Hanssens teori om urbana och pagana livsformer på 1600- och 1700-talen försöker jag bestämma vilken hantverkarnas klasstillhörighet och livsform egentligen

var. Detta gör jag genom att främst undersöka deras boendemiljö och klädsel på basen av bouppteckningar fr.o.m. mitten av 1800-talet. De första årtiondena borde ha varit en ganska bra tid för hantverkarna, eftersom hantverket blomstrade under 1850-talet i Ekenäs (Lindholm 1999, s. 6). Efter skråsystemets avveckling 1868 kan hantverkarnas ställning däremot ha blivit en helt annan, eftersom näringsfriheten kan ha försvagat hantverkarnas ställning (Cederlöf 1964, s. 334 f.). Under den senare delen av 1800-talet skedde inga större förändringar, och eftersom industrialismen inte hade kommit igång på allvar ännu, är det också lämpligt att avsluta undersökningen i slutet av 1880-talet.

För denna artikel har jag använt bouppteckningar efter hantverkare i Ekenäs som mitt främsta källmaterial. Jag har undersökt bouppteckningar från åren 1850-1890, varifrån jag har plockat ut tio hantverkare som representerar fem olika hantverk. Dessa hantverkare valde jag så att de skulle vara ganska jämnt fördelade på undersökningsperioden och dessutom gärna ungefär två från varje hantverk. Resultatet blev två guld- och silversmeder, tre urmakare, två bokbindare, två skomakare och en kammakare. De har avlidit mellan åren 1850 och 1887. I käll- och litteraturförteckningen (1. Otryckta käll-

lor, s. 108) finns en lista på hantverkarna och deras dödsår. Det är denna lista jag i fortsättningen hänvisar till.

Som redan nämnts använder jag mig av Börje Hanssens teori om urbana och pagana livsformer, och försöker med hjälp av den bestämma ekenäshantverkarnas livsform, sociala ställning och klasstillhörighet utgående från deras bouppteckningar. Orsaken till att Hanssen inte använder termen "rural", är att rural oftast betyder landsbygd i motsats till stad, medan Hanssen främst undersöker attityder och livsformer som skiljer åt samhällsklasserna. På detta sätt skulle t.ex. köpmän, präster, adliga personer och skrämmässigt utbildade hantverkare definieras som urbana, medan bönder, gatehusfolk, pigor, fiskare och soldater definieras som pagana, oberoende av om de bodde i staden eller på landsbygden (1952, s. 411 f.). Hanssens teori går ut på att de urbana samhällsklasserna manifesterade sin särställning genom att klä sig i sådana kläder och äga sådana föremål som de pagana samhällsklasserna inte hade råd med. Alla överskottsinkomster gick till att skaffa sig föremål som kunde höja den personliga prestige (1952, s. 414 ff.). Undersöker man bouppteckningar efter personer med urban livsföring finns det alltid åtminstone något föremål som avviker från den pagana livsföringen. Det var främst dyrbara kläder som gav uttryck för de urbana attityderna (1952, s. 517).

I det andra avsnittet beskrivs de fem hantverk som jag har valt att behandla, samt var hantverkarna bodde i Ekenäs. Dessutom presenteras de tio hantverkarna vars bouppteckningar jag grundar min undersökning på.

Hantverkarnas boende och materiella kultur behandlas i avsnittet, där jag undersöker fem föremålsområden för att

se på vilket sätt hantverkarnas livsform yttrade sig, och med vilka föremål de uttryckte sin sociala ställning. På basen av bouppteckningarna försöker jag också se om det var någon social skillnad mellan de olika hantverkarna, om något hantverk hade högre social status än de andra hantverken.

Definitioner

En *hantverkare* var en person som hade en yrkesmässig utbildning för tillverkning av en särskild vara. Oftast gjorde hantverkaren sina produkter på beställning i sin egen verkstad och sålde dem direkt till kunden, på marknader eller på stadens torg (Hantverk i Sverige, s. 8). Enligt Hanssen (1952, s. 492) var hantverkare en person som huvudsakligen "ägnade sig åt att med handverktyg eller enkla vatten- och vindmaskiner utföra en tekniskt specialiserad produktion för avsalu". Hantverkarna ägnade sig också ofta åt lantbruk eller fiske vid sidan av hantverket.

Livsformen är människans vardagsliv. Den är ett bestämt sätt att leva och prioritera. Den bygger på mellanmännsliga relationer där den formas av framför allt tre områdets växelverkan. Till det materiellt-ekonomiska området hör behovstillfredsställelse i fråga om mat, kläder och boende, medan tillfredsställelse av sociala och estetiska behov hör till det samhälleligt-kulturella området. Det moraliskt-mellanmännsliga området består av familj, produktion och samhällelig verksamhet. Livsformen kan också sägas utgöras av allt som påverkar och formar individen. Den är beroende av bland annat de materiella och andliga behoven, omvärldens inverkan och av nedärvda föreställningar och beteendemönster. Livsformen ligger i den kulturella bakgrund och sociala posi-

tion individen föds i, och de materiella och samhällseliga villkor individen lever under (Kulturmöten, s. 41 f.). I denna uppsats används livsform främst så som den yttrar sig i den materiella kulturen, där föremålsbeståndet kan ge en bild av vardagslivet.

En *bouppteckning* redovisar "en avliden persons fastigheter, lösöre, ekonomiska tillgångar och skulder" vid tiden för dödsfallet. Vid en bouppteckning skulle allt i boet upptecknas. Oftast skrevs lösöret upp enligt material, så att man började med de mest värdefulla sakerna som fastigheter, guld, silver och andra metaller. Därefter skrevs porslin, glas och möbler upp, och slutligen säng- och gångkläder, kreatur, redskap samt rubriken "diverse" där resten, som inte passade in under de andra rubrikerna, fanns uppskrivet (Bringéus 1974, s. 3 ff.).

Ett problem med bouppteckningsmaterial är att det inte alltid är helt tillförlitligt, eftersom en del av äldre människors egendom redan kan ha delats ut åt arvingar, eller också kan de ha köpt värdefulla föremål endast för att se mera välbärgade ut när bouppteckningen gjordes. Ett annat problem är att alla inte skrev på samma sätt. En del bouppteckningar var mycket mera detaljerade än andra (Bringéus 1974, s. 10 f.). Då det i en bouppteckning under rubriken gångkläder till exempel kan stå exakt vilka olika sorters kläder, och dessutom varje plaggs färg och material, kan det i en annan bouppteckning under samma rubrik endast stå "Den aflidnes värderades till 25 mark" (9. skomakar**ou**pppteckning, 1886). Det är främst föremål som inte hade så stort värde men som ändå måste redovisas som oftast sattes ihop på detta sätt och värderades till en klumpsumma (Bringéus 1974, s. 10 ff.). Vid undersökningen av hantverkarnas livsform och

sociala ställning är det dock de värdefullare föremålen som har större betydelse, som till exempel metallföremål, främst guld och silver, möbler, porslin, glas och kläder samt fastigheter. Dessa redovisas ofta ganska noggrant.

Hantverk och hantverkare i Ekenäs

De borgerliga näringarna hantverk och handel var sådana näringar som man måste anhålla om burskap, eller borgarrätt, för att få utöva i en stad. Hantverkarna fick borgarrätt då de blev mästare i sitt hantverk (Lindholm, s. 4).

I början av 1800-talet fanns det 44 hantverksmästare uppdelade på 22 yrken i Ekenäs. Invånarantalet var då ca 1000 (1795: 975 invånare, 1815: 1095 invånare) (Lindholm 1999, s. 4). Detta var ganska mycket för en så liten stad, och antalet bara ökade. På 1850-talet var Ekenäs en av de få städerna i landet där hantverkarnas ställning bevarades och t.o.m. förbättrades. 1851 sysslade 198 personer med hantverk, varav 53 var mästare. Detta var den högsta siffran i Ekenäs under hela skräväsendets tid. Invånarantalet var då ca 1450 (1445 år 1850). I slutet av 1850-talet fanns det 25 yrken i staden, vilket var det största antalet någonsin i Ekenäs (Cederlöf 1964, s. 337 ff.).

Borgarna i Ekenäs sysslade förutom med sitt egentliga yrke, handel eller hantverk, även med jordbruk och boskapsskötsel. Självhushållningen var i en del fall nästan lika viktig som hantverket. Isynnerhet potatis odlades av hantverkarna, och de flesta hade också några kor eller andra djur. Fisket hörde också till den borgerliga livsföringen under 1800-talet (Cederlöf 1964, s. 239).

Hantverkarna reste ofta omkring till marknader med sina produkter. De kunde ibland vara flera veckor i sträck på sina

marknadsresor. Speciellt guldsmeder var en vanlig syn på marknader, och deras antal var också relativt stort jämfört med andra hantverkare. Bokbindarna hade också en viktig uppgift på marknaderna eftersom de sålde psalmböcker och annan religiös litteratur (Cederlöf 1964, s. 376 ff.).

Förutom de fem hantverk jag har valt att undersöka närmare, fanns det också många andra hantverk i Ekenäs. De vanligaste var färgare, garvare, kopparslagare, murare, målare, skräddare och snickare. Till de lite ovanligare hantverken hörde nålmakare, gördelmakare och handskmakare. (Cederlöf 1964, s. 341 ff.).

Guld- och silversmeder

Guld- och silversmederna arbetade med guld och silver, samt med infattning av ädelstenar. De tillverkade mest prydnadsföremål som smycken, men också skedar, kannor, tallrikar, skålar och andra enklare bruksföremål. Guld- och silversmederna har alltid haft ett högt anseende eftersom de arbetade med dyrbara råmaterial som förutsatte kapital och som var väl lämpade för konstnärlig bearbetning (Hantverk i Sverige, s. 164).

De guld- och silversmeder jag har valt är Alexander Pallmén (5. 1875) och Peder Madsén (10. 1887). Alexander Pallmén anhöll om burskap 1849, och var redan då känd som en skicklig guldsmed. Pallmén och guldsmedsmästare J. J. Lihr, som var skråets ledande man i trettio år fr.o.m. 1820-talet, var de som bar upp hantverket i Ekenäs, åtminstone ända tills Peder Madsén började med sina mera "manufakturella arbetsmetoder" (Cederlöf 1964, s. 346 f.); i bouppteckningen kallas han "guld- och silverfabrikant" (10. 1887). 1861 öppnade han en "fabrik för tillverkning av galanterivaror". Tio år senare

Bild 1. Gästis, guld- och silversmed? Pallméns fastighet på kungsgatan. Foto: Emmy Hultman 1912. Åbo Akademi's bildsamlingar.

arbetade han ensam tillsammans med en lärling, vilket visar att det inte fanns några egentliga manufaktur eller fabriker i Ekenäs. "Fabrikörerna" var jämförbara med de vanliga hantverkarna (Cederlöf 1964, s. 363 ff.). 1854 blev Pallmén gästgivare för Gästis (se bild 1), men han lämnade ändå aldrig sitt riktiga yrke (Cederlöf 1964, s. 448).

Urmakare

Skillnaden mellan olika urmakare och deras arbeten var stor. De bästa urmakarna gjorde nya klockor som de sålde i eget namn, men de flesta urmakarna gjorde endast servicearbeten och reparationer på kundernas klockor (Hantverk i Sverige, s. 343).

Urmakerierna räknades till manufakturerna, och Carl Gustaf Wiberg kallas också i bouppteckningen för "ur-

makarefabrikör" (1. 1850). Han erhö­ll burskap redan år 1800, och var den enda urmakaren i Ekenäs tills 1823 då gesäl­len Henrik Ahlbom (2. 1855) anhöll om burskap (Cederlöf 1964, s. 358).

"Ekenäsurmakarnas fader" Carl Gustaf Wiberg, är kanske den mest kända urmakaren i Ekenäs, eftersom han under sin tid som urmakarmästare hade 14 lär­lingar. Fastän det inte har tillverkats många ur i Ekenäs, är det säkert att urmakare Wiberg har tillverkat åtminstone ett golvur och ett fickur. Urmakare Henrik Ahlbom har också tillverkat minst två fickur (Ekenäs stad och bygd IV, s. 302 f.). Den tredje urmakaren jag valt hette Emil Edvard Örnberg, och antagligen hörde han till de urmakare som huvudsakligen gjorde reparationer, eftersom det inte finns några uppgifter om ur som han själv tillverkat, utom ett "nytt under arbete varande väggur" som nämns i hans bouppteckning (6. 1876).

Bokbindare

Bokbindarna försåg böcker med pärmar och rygg, men de kunde också göra andra arbeten av papp och kartong. Bokbindarna hörde tydligen inte till de vanligaste hantverkarna i Ekenäs, eftersom jag inte har hittat någon litteratur om dem. Bland bouppteckningsmaterialet mellan åren 1850 och 1890 fanns det ändå två bokbindare vars bouppteckningar jag använder, nämligen bokbindaremästare Karl Viktor Hägert (7. 1884) och bokbindare August Forssbäck (8. 1885). Dessa bokbindare avled dessutom med endast ett års mellanrum.

Skomakare

Skomakarna hörde till de vanligaste hantverkarna, som det dessutom brukade finnas många av i de flesta städer

(Hantverk i Sverige, s. 265). Även i Ekenäs var det ett viktigt hantverk, och också det äldsta. Men på 1800-talet hade man en del problem eftersom man inte hade utbildat tillräckligt med gesäller. Dessutom var det svårt att ens få tag i dugliga lär­lingar. De som valde skomakaryrket för hellre till någon annan stad där de kunde få gesällbrev till en lägre kostnad (Cederlöf 1964, s. 356). Ändå har jag inte haft några problem med att hitta skomakare bland bouppteckningarna. Bland de andra hantverken måste jag använda alla bouppteckningar jag hittade, medan det fanns så många skomakare att jag blev tvungen att plocka bort de flesta. De två jag slutligen valde är skomakareäldermannen Karl Leander Ekström (4. 1866) och skomakare Elias Vilhelm Ekholm (9. 1886). De flesta skomakare jag hittade hade avlidit på 1880-talet, vilket gjorde att jag endast tog med en av dem och hellre valde den andra skomakaren från en annan tid för att få större spridning på materialet.

Kammakare

Kammakarna tillverkade framför allt kammar, men också till exempel skaft till skedar och knivar var vanliga produkter. Dessa tillverkades av kreaturshorn som klövs, värmdes och pressades till ämnen. Hornen köptes oftast direkt från slaktarna (Hantverk i Sverige, s. 366).

I början av 1800-talet kom kammakargesäl­len Simon Lundén till Ekenäs efter att ha fått sin utbildning i Stockholm. Han mottogs väl eftersom det inte fanns någon kammakare i Ekenäs sedan tidigare, och han var dessutom "en utmärkt yrkesman". Han hade stor framgång och exporterade t.o.m. produkter till Stockholm. Hans son Fredrik Wilhelm Lundén (3. 1862), vars bouppteckning jag har använt, förde yrket vidare efter att ha utbildats i

Stockholm. 1842 erhöill han borgarrätt, och under hans tid hade kammakaryrket sin högkonjunktur i Ekenäs. På 1850-talet fanns endast fyra kammakarmästare i hela landet; de andra fanns i Åbo, Nådendal och Nystad. Ekenäs var känt som en kammakarstad, dit många lärningar kom, och Lundén hade under något år så många som 15 medhjälpare (Cederlöf 1964, s. 351 ff.).

Var i staden bodde hantverkarna?

Hantverkarnas sociala ställning kan bestämmas utgående ifrån var och hur de bodde. De som bodde i egen gård hade i allmänhet en högre ställning än de som bodde på hyra i ett rum eller i en del av en gård (Hantverk i Sverige, s. 42).

Hälften av de hantverkare jag har valt ägde sin gård själva. Dessa är guld- och silversmederna Pallmén och Madsén, urmakare Wiberg, bokbindare Hägert och skomakare Ekholm. Dessutom ägde kammakare Lundén ¼ av en gård. Deras gårdar finns utmärkta på kartan i bild 3. I de övriga hantverkarnas bouppteckningar finns inga uppgifter om fastigheter, vilket gör det omöjligt att veta var de bodde endast på basen av bouppteckningsmaterialet.

Börje Hanssen skriver att det var vanligt att hantverkarna, speciellt de som hörde till samma skrå, bodde vid samma gata, ibland t.o.m. dörr i dörr, eftersom de då hade kontroll över varandra och kunde omintetgöra illojal konkurrens. Dessutom kunde de hjälpa varandra ur svåra situationer. Detta var också ett sätt att "ersätta den släkt- och granngemenskap som var typisk för de pagana byalagen". Hantverkarna kunde ha sina bosättningscentra i närheten av eller invid stadens torg (s. 496 ff.). I *Hantverk i Sverige* talas det om att tomterna i hantverkskvarteren var

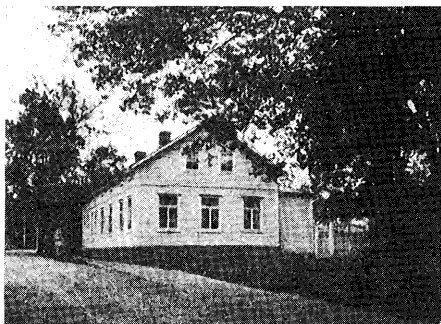

Bild 2. Guld- och silversmed Madséns fastighet på Östra Strandgatan (Ekenäs stad och bygd (1989), s. 58).

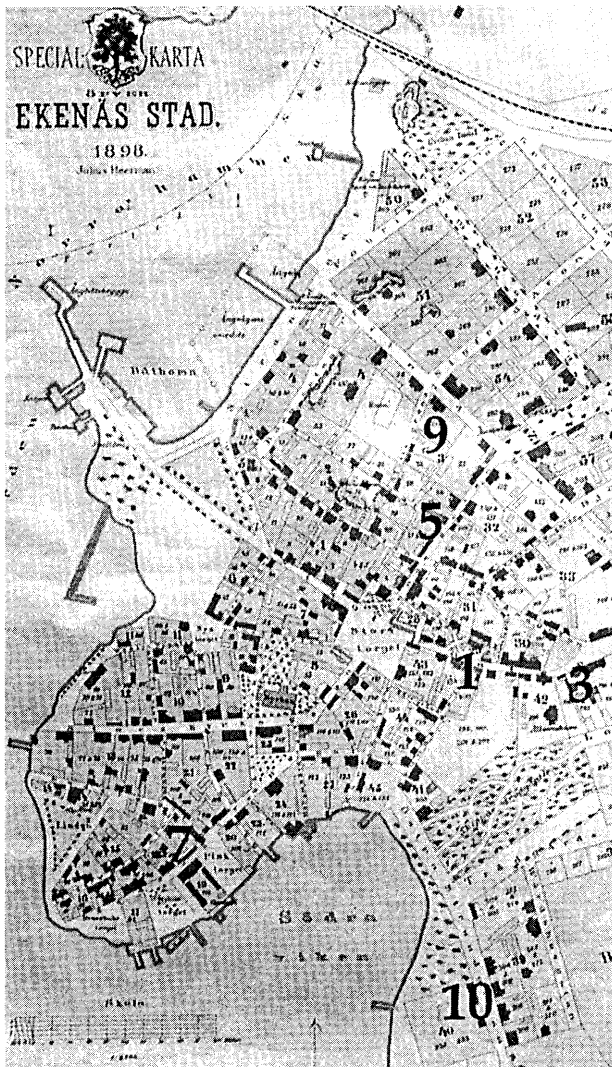
mindre än i kvarteren med handelsgårdar, och de "sträckte sig inte alltid över hela kvarterets bredd" (s. 42).

Ingenting av detta verkar stämma in på ekenäshantverkarna. De hantverkare jag har undersökt bodde relativt långt ifrån varandra, men Ekenäs var en ganska liten stad, vilket kan förklara varför gårdarna låg utspridda över nästan hela staden (se bild 3). Man kan därför inte heller säga att det fanns några speciella hantverkarkvarter, förutom eventuellt Nikolaigatan (Gustav Wasagatan idag), där alla utom en urmakare har haft sin affär (Ekenäs stad och bygd IV, s. 302). Dessutom är det endast skomakare Ekholms gård som inte sträcker sig över hela kvarterets bredd (se bild 3, nr 9). Guld- och silversmeden Peder Madséns gård bildar t.o.m. ett helt eget kvarter. Hans gård (nummer 228-233 (10. 1887)) fanns vid Östra Strandgatan mellan Skepparträdgården och Hagen, alltså lite utanför den egentliga staden (se bilf 2 och 3).

Skomakare Ekholm ägde gård nummer 27 (9. 1886), som låg mittemot slottsruinen vid Slottsgränden (nuvarande Lejonhufvudsgatan), och var därmed inte i direkt kontakt med vare sig torget eller andra centrala platser eller gator i staden (se kartan, bilaga 1, nr 9). Bokbindare Hägert bodde också en bit från torget, mellan Linväregatan och Södra Strandgatan,

Bild 3.

1. Urmakare Wiberg, gården och tomten nr 134, Nikolaigatan
3. Kammakare Lundén, 1/4 av gården och tomten nr 196, Nikolaigatan
5. Guld- och silversmed Pallmén, gården och tomten nr 21-22, Kungsgatan
7. Bokbindare Hägert, gården och tomten nr 97, Södra Strandgatan
9. Skomakare Ekholm, gården och tomten 27, Slottsgränd
10. Guld- och silversmed Madsén, gården och tomten nr 228-233, Östra Strandgatan

(nummer 97 (7. 1884)) (se bild 3, nr 7), i den äldsta stadsdelen.

Guld- och silversmeden Alexander Pallmén ägde gården och tomten nummer 21 och 22 (5. 1875), som också fungerade som gästgiveri från mitten av 1850-talet (Cederlöf 1964, s. 448). Den låg i hörnet mellan Kungsgatan och Västra Långgatan (se bild 1 och 3). Därifrån var det endast ca hundra meter till torget,

men Kungsgatan var inte den huvudgata den är idag, utan mera en "usel bygata" (Cederlöf 1964, s. 203). Det var först efter järnvägens tillkomst på 1870-talet som den blev en handelsgata (Ekenäs stad och bygd I, s. 58).

Två hantverkare bodde på Nikolai-gatan, som började vid den gamla tullporten och gick via torget ner mot Stallören. Det var en av stadens viktigaste

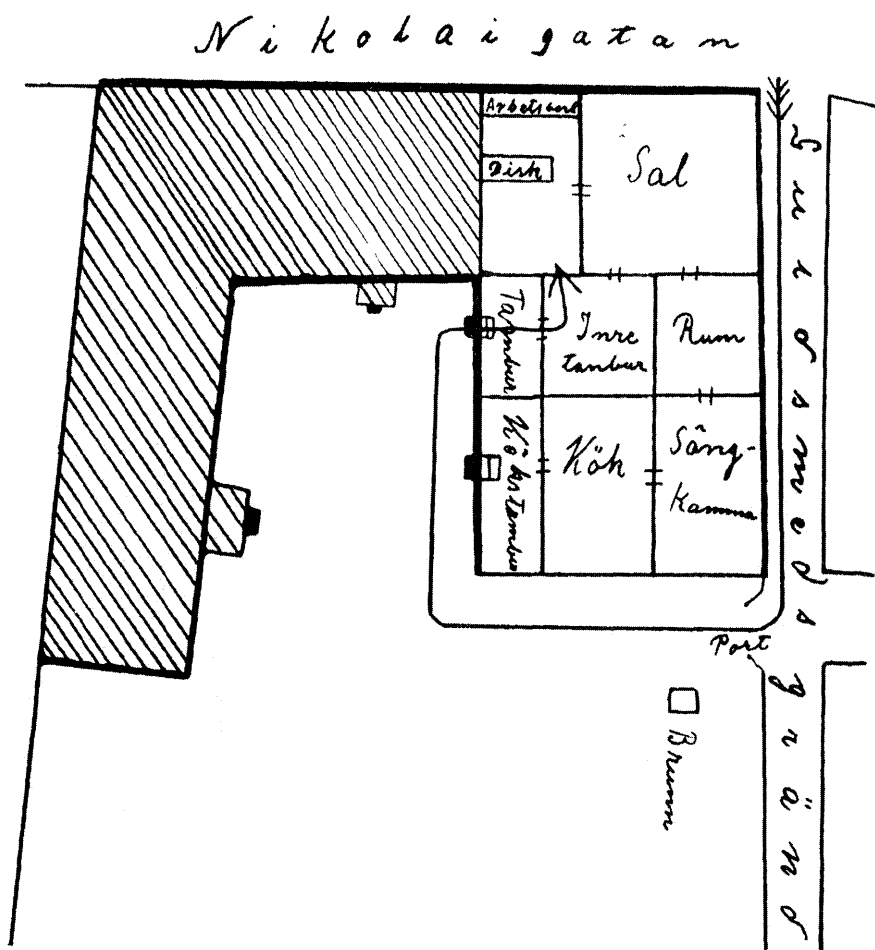

Bild 4. Exempel på hur en hantverkargård kunde se ut. Pilen visar vilken väg kunderna måste gå för att komma till urmakarna Alvenius och Sanngren (Ekenäs stad och bygd IV (1992), s. 301).

gator (Cederlöf 1964, s. 202). Urmakare Wibergs gård (nummer 134 (1. 1850)) låg i hörnet mellan Nikolaigatan och Brunnsgränd, alltså alldeles i närheten av stadens torg (se bild 3), medan de två andra urmakarna jag har undersökt inte ägde någon fastighet (2. 1855, 6. 1976). Det är dock troligt att de bodde på hyra någonsans på Nikolaigatan. Kammakare Lundén bodde också på Nikolaigatan. Han ägde $\frac{1}{4}$ av gården nummer 196 som låg strax innanför den gamla tullporten (se bild 3 nr 3) (3.1862).

Boende och materiell kultur bland hantverkarna

Hus och gård

Gårdarna i Ekenäs tjänade inte bara de borgerliga näringarna, utan måste också inrymma ekonomibyggnader för jordbruk och boskapsskötsel (Cederlöf 1964, s. 172). Borgarnas gårdar var slutna enheter med hus och plank runtomkring. Till hantverkargården kom man oftast genom en gårdsport. Direkt ingång från gatan var ovanlig. Dessutom hade de flesta hantver-

karna ingen skylt, så det kunde vara svårt att hitta dem om man inte visste var de fanns (se bild 3) (Ekenäs stad och bygd IV, s. 301). Hantverkargårdarna fungerade både som bostäder och som arbetsplatser. De hantverk jag har valt krävde inga stora utrymmen, utan en del av hantverkarna kunde t.o.m. ha haft sin verkstad i något rum i bostadshuset. Annars fanns verkstaden oftast i någon av ekonomibyggnaderna på gården (Hantverk i Sverige, s. 40 f.). Ett exempel på hur en hantverkargård kunde se ut finns i bild 4.

Till hus och gård räknar jag förutom fastighet också husdjur och kör-, åker-, fiske- och utomhusredskap. Som redan nämnts ägde ungefär hälften av hantverkarna sin gård själva. Hälften ägde även något djur. Det vanligaste bland djuren var 1-3 kor, men grisar och hästar fanns också upptagna i några bouppteckningar. Guld- och silversmeden Pallmén hade det största antalet djur; fyra hästar och tre kor (5. 1875). Kammakare Lundén ägde även en häst och två kor (3. 1862). Han var också den enda hantverkaren, åtminstone enligt bouppteckningarna, som ägde åkrar. Detta syns även genom att han hade överlägset flest kör- och åkerredskap (3. 1862). I en bouppteckning finns inga uppgifter om varken fastighet eller utomhusredskap (6. urmakarbouppteckning, 1876), medan det i en annan endast finns fastighet (9. skomakarbouppteckning, 1886). I de övriga hantverkarnas bouppteckningar kommer det tydligt fram att självhushållningen var viktig, eftersom de bland annat ägde djur och åker- och fiskeredskap. Även fiskevatten finns upptaget i en bouppteckning (10. guld- och silversmedsbouppteckning, 1887).

Hem och inredning

När det gäller möblerna skriver Hanssen att hantverkarna hade några få möbler gjorda av snickare, oftast bara ett skåp eller några stolar (1952, s. 518). Detta kan endast stämma in på några av de fattigare hantverkarna i Ekenäs. Dessutom skriver Hanssen att möbler "i egentlig mening" endast förekom bland ståndspersoner som hade en bostad med bland annat sängkammare och sal. Om man ser på antalet möbler hos Ekenäshantverkarna måste de flesta ha haft åtminstone mera än tre rum. Den dyrbaraste möbelen torde ha varit byrån, eftersom den var mest krävande för snickarna. Både klädsåp och kistor var vanliga som förvaringsmöbler bland ståndspersonerna, medan kistor var allmänna bland de övriga samhällsklasserna (1952, s. 488). Endast en hantverkare i Ekenäs var utan byrå, medan några hade flera, och klädsåp var mycket vanligare än kistor. I de bouppteckningar där kistor finns upptecknade, är de inte ens förtecknade bland möblerna, utan kommer upp under rubriken "Diverse".

Förutom möbler undersöker jag här också förekomsten av till exempel väggur, gardiner, mattor och tavlor. Få hantverkare hade alla dessa föremål, och skomakare Ekholm hade tydligen endast möbler i sitt hem (9. 1886). Väggur ägdes av sex hantverkare, dock inte av alla urmakare. Det var urmakarna Wiberg och Örnberg, de båda bokbindarna och de båda guld- och silversmederna som hade väggur (1. 1850, 5. 1875, 6. 1876, 7. 1884, 8. 1885, 10. 1887). Bokbindare Forssbäck hade dessutom både mattor och gardiner (8. 1885), medan guld- och silversmederna hade de flesta inredningsföremålen med,

förutom två väggur, både gardiner, mattor och tavlor (5. 1875, 10. 1887). Dessutom hade guld- och silversmed Pallmén två ljuskronor, vilket ingen av de andra hantverkarna hade (5. 1875).

De vanligaste möblerna som alla hantverkare hade var stolar, sängar och bord. Antalet varierar däremot mycket. Möblernas antal ger en bild av hur stora hus hantverkarna hade. De som inte ägde någon fastighet hade betydligt färre möbler än de som ägde sina gårdar själva. Urmakare Örnberg hade till exempel endast två stolar (6. 1876), medan guld- och silversmed Pallmén hade 44 stolar (5. 1875). De som hade flest stolar hade också många med stoppning, vilket de andra inte hade. Dessutom var det också de som hade soffor. De tre hantverkare som hade 25 stolar eller mera hade dessutom stoppade soffor (3. kammakarbouppteckning, 1862, 5. guld- och silversmedsbouppteckning, 1875, 10. guld- och silversmedsbouppteckning, 1887).

Bordens antal varierade från 1-15. Bordens funktion anges i allmänhet inte, förutom guld- och silversmed Madséns skrivbord och divanbord (10. 1887) och de två spelborden som både kammakare Lundén och guld- och silversmed Pallmén ägde (3. 1862, 5. 1875).

Nästan alla hade färre än fem sängar. Endast guld- och silversmed Pallmén hade 10 sängar (5. 1875). Utdragssängar och enmanssängar verkar ha varit ungefär lika vanliga, och båda typerna förekom i många hem. Förekomsten av utdragssängar kan tyda på att en del hantverkare inte hade så stort utrymme i sina hem. Guld- och silversmed Madsén hade dessutom två barnsängar (10. 1887), något som inte finns upptecknat i de övriga bouppteckningarna.

Byråer verkar också ha varit mycket vanliga; endast skomakare Ekström hade inte någon (4. 1866). De som hade mera än en byrå hade både mans- och fruntimmersbyråer, men de flesta hade endast en byrå som inte beskrevs närmare i bouppteckningarna.

Olika sorters skåp fanns också hos de flesta hantverkarna. En del var uttryckligen klädska, medan de andra till exempel kunde benämnas "2 st diverse skåp" (3. kammakarbouppteckning, 1862). Hyllor var inte lika vanliga; endast hälften av hantverkarna hade någon sorts hylla. Två hantverkare hade piphylla (3. kammakarbouppteckning, 1862, 5. guld- och silversmedsbouppteckning, 1875), medan bokbindare Forssbäck och guld- och silversmed Madsén hade varsin bokhylla (8. 1885, 10. 1887).

Övrigt bohag

Hantverkarnas livsform och sociala ställning kommer också fram i deras övriga bohag. Glas och porslin symboliserade den urbana samhällsklassens "förfinade livsstil", eftersom det i bordssederna fanns en tydlig skillnad mellan urbana och pagana attityder (Hanssen 1952, s. 489). De flesta hantverkarna som jag har undersökt hade ganska mycket glas och porslin, och endast två hantverkare hade ingetdera. Här har jag valt att också undersöka deras silverföremål, linne och böcker, och även föremål som kan visa att självhushållningen var viktig, till exempel förekomsten av vävstolar och spinnrockar.

Precis som med möblerna var skillnaderna stora. Det var speciellt urmakarna Ahlbom och Örnberg som hade just ingenting alls (2. 1855, 6. 1876), medan kammakare Lundén och guld- och silversmed Pallmén hade betydligt mera än de

flesta andra (3. 1862, 5. 1875). Detta kan dock bero på att deras bouppteckningar är mycket mera detaljerade än de andras. I en del fall är det svårt att veta exakt vad någon har ägt, eftersom det till exempel under rubriken porslin kan stå "diverse kärl" som är värderade till 1 mark och 50 penni (8. bokbindarbouppteckning, 1885), medan det i en annan står att "diverse husgerådssaker" av porslin är värderade till 100 mark (10. guld- och silversmedsbouppteckning, 1887). Om man jämför detta med till exempel guld- och silversmed Pallmén som var den som ägde mest porslin, värderades detta till ungefär 25 mark. I den summan ingick tre dussin flata tallrikar, ett dussin djupa tallrikar, fem fat, åtta karotter, ett dussin kaffekoppar, tre gräddsäckor, fem kaffekannor och ½ dussin assietter (5. 1875). I endast hälften av bouppteckningarna finns porslinet uppräknat, men utgående från dem var det vanligast att ha åtminstone tio tallrikar och kaffe- eller tekoppar, men urmakarna Ahlbom och Örnberg hade inget porslin alls (2. 1855, 6. 1876).

I alla bouppteckningar där glasföremålen finns uppräknade nämns spetsglas. Igen är det guld- och silversmed Pallmén som har mest glas. Förutom två dussin spetsglas hade han också två dussin champagneglas, två dussin ölglas, två syltskålar och fem sockeraskar (5. 1875) som inte finns i någon annan bouppteckning. Däremot nämns buteljer och flaskor av olika storlekar, karaffiner och dricksglas i flera bouppteckningar.

Bland silfverföremålen var mat- och teskedar de som nästan alla hantverkare ägde, medan några dessutom hade förläggarslev, strösked och tesil. Kammakare Lundén hade mest silfverföremål med de ovan nämnda föremålen och även

gräddsäckor, två saltkar och två likörglas av silver (3. 1862).

Kaffe- och tedrickande verkar ha varit ganska vanligt förekommande bland hantverkarna. Förutom att kaffe- och tekoppar finns i alla bouppteckningar där porslinet finns uppräknat, nämns också kaffekvarnar, kaffebrännare, kaffepannor, kaffekannor, tekannor och tekök i nästan alla bouppteckningar. Det vanligaste var 1-4 kaffepannor av koppar som åtta hantverkare hade, medan skomakare Ekström hade ett tekök som var upptecknat under rubriken "Koppar Bleck och Tenn" (4. 1866). Endast urmakare Örnberg var helt utan dessa föremål (6. 1876).

Borddukar, handdukar och servetter nämns inte i alla bouppteckningar, men de som hade sådana hade oftast ganska många. Kammakare Lundén hade till exempel åtta borddukar, fem dussin handdukar och 2½ dussin servetter (3. 1862). Skomakare Ekholm hörde till dem som hade minst med fyra handdukar, en bordduk och en servett (9. 1886).

Böcker beskrivs inte närmare i någon bouppteckning, förutom att fyra hantverkare hade "diverse andliga böcker" (3. kammakarbouppteckning, 1862). Antalet böcker nämns inte heller, utom urmakare Wibergs "10 diverse böcker" (1. 1850). Åtminstone sju av hantverkarna hade böcker. Enligt bouppteckningarna hade bokbindare Hägert inte en enda bok (7. 1884), vilket jag tycker är ganska osannolikt.

Under rubriken "Diverse" förekommer bland annat vävstolar och spinnrockar. Eftersom självhushållningen var ganska viktig för hantverkarna hade jag väntat mig att ganska många skulle ha haft både vävstolar och spinnrockar, men

i endast fyra bouppteckningar har sådana upptecknats. Skomakare Ekström och guld- och silversmed Pallmén hade båda en vävstol och två spinnrockar (4. 1866, 5. 1875), medan urmakare Wiberg hade en av vardera (1. 1850). Skomakare Ekholm hade endast en vävstol (9. 1886).

Klädsel och utstyrel

Större delen av klädesplaggen som Börje Hanssen hävdar att var typiska för hantverkarna har jag över huvudtaget inte hittat i mitt bouppteckningsmaterial. "Synnerligen typiska plagg bland hantverkare" var t.ex. nattkappor (1952, s. 517), något som endast en hantverkare i Ekenäs hade (6. urmakarbouppteckning, 1876). Däremot stämmer Hanssens beskrivning av ståndspersonernas kläder mycket bättre överens med Ekenäshantverkarnas. Fingerringar av guld, som de flesta hantverkarna hade, var också "tecken på bärarens stånd och rang" (1952, s. 486). I detta avsnitt tar jag dessutom upp fickur, smycken av guld och silver, pipor, käppar, glasögon, paraplyer och näsdukar.

Hantverkarnas sociala ställning märktes bäst genom kläder och övrig utstyrel, eftersom klädseln var synlig för alla då de var utomhus. De andra föremålen kunde ses endast av dem som besökte hantverkarna i deras hem. Den tydliga skillnad som syntes mellan de olika hantverkarna i de tidigare behandlade föremålsgrupperna är betydligt mindre när det gäller kläderna. För speciellt de hantverkare som inte ägde så många andra föremål, verkar klädseln ha varit mycket viktig. De rikare hantverkarna hade däremot inte så mycket kläder som jag hade väntat mig att de skulle ha haft.

Bland guld- och silverföremålen var fingerringar det vanligaste. Sju av de åtta hantverkare som hade guldföremål

hade åtminstone en fingerring. Guld- och silversmed Madsén hade 183 fingerringar av guld, men största delen av dem torde ha varit för avsalu (10. 1887). Som en jämförelse kan nämnas att de andra ägde 1-7 guldringar. Madsén var också den enda som ägde ett fickur av guld (10. 1887). Fickuren var annars de vanligaste bland silverföremålen, men också många pipor med silverbeslag finns upptecknade. Bland silverföremålen förekommer också den enda käppen jag har hittat; skomakare Ekström hade en "käpp med silverknopp" (4. 1866).

Under rubriken "Diverse" förekom mest sjöskumspipor, men också glasögon, paraplyer och näsdukar fanns med i några bouppteckningar. De flesta av dessa föremål ägdes av urmakare Wiberg och kammakare Lundén. Wiberg hade åtta sjöskumspipor, två par glasögon och fjorton näsdukar (1. urmakarbouppteckning, 1850), medan Lundén hade två sjöskumspipor, tre diverse pipor, två paraplyer och fem dussin näsdukar (3. kammakarbouppteckning, 1862).

När det gäller kläderna är bouppteckningarna mycket olika skrivna. I en bouppteckning finns endast värdet på kläderna (9. skomakarbouppteckning, 1886), medan det i några andra t.o.m. beskrivs färger och material på de flesta plaggen (3. kammakarbouppteckning, 1862). Kläderna verkar ha varierat kraftigt från person till person. Endast skjortor, västar, byxor och stövlar var gemensamt för alla hantverkare.

I bouppteckningarna nämns oftast olika rockar först. I många fall finns ingen närmare beskrivning, utan det står endast t.ex. "2 st rockar" (5. guld- och silversmedsbouppteckning, 1875). Den vanligaste rocken var paletån som sju hantverkare hade. Några hade dessutom

två. Pälsar och frackar ägdes av hälften av hantverkarna, men endast kammakare Lundén och skomakare Ekström hade både en svart frack och två pälsar vardera (3. 1862, 4. 1866). Lundéns pälsar beskrivs som vargskinnspäls och slubb-skinnspäls (3. 1862). Urmakare Wiberg hade en "blå klädesfrack med benkläder" (1. 1850). Kostymer var inte lika vanliga. Bokbindarna hade båda två kostymer (7. 1884, 8. 1885), medan guld- och silversmed Madsén hade en svart kostym (10. 1887).

Byxornas antal varierar, och oftast står det ingenting annat än "benkläder" eller "böxor" i bouppteckningarna. Urmakare Örnberg, som inte hade nästan något från de andra föremålsgrupperna som redan tagits upp, hade flest par byxor av alla (sju par) (6. 1876), medan bokbindare Forssbäck endast hade de byxor som hörde till hans två kostymer (8. 1885).

Västar ägdes av de sex första hantverkarna (bouppteckningar 1-6), men antagligen hörde det västar till kostymerna som tre hantverkare hade (7. bokbindarbouppteckning, 1884, 8. bokbindarbouppteckning, 1885, 10. guld- och silversmedsbouppteckning, 1887). Därmed hade antagligen alla hantverkare västar, och alla hade även skjortor. Endast kammakare Lundéns västar beskrivs närmare. Bland hans åtta västar fanns t.ex. en "blommig siden väst" (3. 1862). De andra hantverkarna hade i medeltal fyra västar. Skjortornas antal varierar mera; 2-37 stycken. Skjortorna förefaller inte ha varit så viktiga, eftersom det brukar stå t.ex. "diverse skjortor", som värderades till en klumpsumma.

Alla hantverkare hade stövlar, men i endast en bouppteckning fanns även kängor upptecknade (4. skomakarbouppteckning, 1866). Guld- och silversmed

Madsén hade "Ett parti skoplagg" (10. 1887). Hälften av hantverkarna hade endast ett par stövlar, men de som hade flera par hade även galoscher.

Hattar innehades av alla yrkesgrupper, utom bokbindarna. Det var dock endast fyra hantverkare som hade hatt. De hade två eller tre hattar var. Nästan alla hade mössor. Lite ovanligare saker var halsdukar, hängsel, manschetter och nattkläder. Urmakare Örnberg hade t.ex. "2 par manschetter" och "3. st halsdukar" (6. 1876). Skomakare Ekström hade en nattrock och två par handskar (4. 1866), medan kammakare Lundén hade "1 nattsärk" och "1 resbälte" (3. 1862). Urmakare Wiberg var den enda som hade hängsel (1. 1850).

Verkstad

Man får ingen riktigt bra bild av hantverkarnas verkstad genom deras bouppteckningar, eftersom det oftast inte står exakt vad där fanns. T.ex. i urmakare Ahlboms bouppteckning finns endast "Diverse Urmakareverktyg" som värderades till 3 rubel (2. 1855), och guld- och silversmed Madséns verkstad "med tillbehör" värderades till 200 mark. Däremot hade Madsén bl.a. 183 fingerringar av guld, 36 par örhängen av guld, 74 fingerringar av silver och diverse infattningsstenar som alla fanns under rubrikerna "Guld" och "Silver", men som antagligen var hans egen produktion som skulle säljas (10. 1887). Urmakarna verkade också ha en del ur för avsalu; urmakare Wiberg hade tre fickur, fyra väggur och ett solur (1. 1850). Urmakare Örnberg var den enda vars bouppteckning hade rubriken "Urmakareverktyg och material". Där finns upptecknat "1. st universal svarf", "1. st skrufstycke", "Diverse filar, borstar och svarfvar" och "Diverse glas, fjädrar, visare och nyckel-

rör" (6. 1876). Den enda andra hantverkarens bouppteckning där det står någonting om verktyg är skomakare Ekholm som hade en symaskin (9. 1986). I övrigt är det bara några marknadsstånd som tyder på att bouppteckningarna kan ha tillhört hantverkare (3. kammakarbouppteckning, 1862, 5. guld- och silversmedsbouppteckning, 1875).

Skillnader i den materiella kulturen mellan olika hantverkare

Det är inte så lätt att upptäcka skillnaderna mellan hantverkarna eftersom bouppteckningarna är så olika skrivna och alla inte använde samma benämningar på föremålen. Men som väntat var det guld- och silversmederna som ägde de flesta och värdefullaste föremålen, utom då det gällde kläder. Guld- och silversmed Pallmén hade både mest husdjur, inredningsföremål, möbler, porslän och glas, men han var inte bara hantverkare utan också gästgivare. Till de rikare hantverkarna hörde också kammakare Lundén och urmakare Wiberg. Urmakarna Ahlbom och Örnberg ägde däremot nästan ingenting, och var tillsammans med skomakare Ekholm de fattigaste av de hantverkare jag har undersökt. De båda bokbindarna och skomakare Ekström hade något av de flesta föremålsgrupperna och verkade inte vara varken speciellt rika eller fattiga.

De rikaste hantverkarna ägde också sin gård själva, och hade därmed antagligen större utrymmen än de andra. Då man undersöker möblerna kommer det tydligt fram att gårdsägarna hade mycket mera möbler och andra inredningsföremål än de som bodde på hyra. Ett undantag är dock skomakare Ekholm som själv ägde sin gård, men ändå inte hade mera än några stolar, sängar, skåp, ett bord och en byrå. Han var också den enda hantverkaren som

inte hade något av inredningsföremålen (9. 1986).

Då det gäller kläderna fanns det ingen större skillnad mellan rika och fattiga hantverkare. De hantverkare som inte ägde så många andra föremål hade oväntat mycket kläder. Värdet på kläderna var dock oftast högre i de rikare hantverkarnas bouppteckningar, även om de i de flesta fallen inte ägde mera kläder än de fattigare hantverkarna. Ett undantag var guld- och silversmed Pallmén's kläder som endast värderades till 40 mark (5. 1875), medan t.ex. urmakare Örnberg's kläder värderades till över 90 mark, vilket var nästan en tredjedel av allt han ägde (6. 1876). Det som var speciellt utmärkande för hantverkare var västar och fickur, vilket de flesta hantverkarna i Ekenäs hade. Annars varierade kläderna ganska mycket från person till person, och det fanns ingenting som var utmärkande för ett visst hantverk, utom eventuellt bokbindarna. De var den enda yrkesgruppen som inte hade hattar. Däremot hade båda bokbindarna två kostymer (7. 1884, 8. 1885). Endast en annan hantverkare ägde en kostym (10. guld- och silversmedsbouppteckning, 1887). Kostymer blev vanliga som vardagskläder för över- och medelklassen på 1870-talet (Nationalencyklopedin 1993, band 11, s. 368), vilket förklarar varför det är först på 1880-talet de börjar finnas i bouppteckningarna.

Sammanfattning

Börje Hanssen kom i sin undersökning fram till att hantverkarna "accepterade herrskapsmönstret", men de kunde bara delvis leva på samma sätt (1952, s. 491). Så var inte fallet bland de flesta hantverkarna i Ekenäs. Det som Hanssen anser vara typiskt för de urbana hantverkarna passar

ofta inte alls in på ekenäshantverkarna, medan det i beskrivningen av ståndspersonernas kläder och bohag finns många likheter (1952, s. 486 ff.). Den största orsaken till denna skillnad är antagligen att det är 100-200 år mellan Hanssens undersökning och min. På den tiden har samhället kunnat förändras ganska mycket, och alla samhällsklasser har antagligen förändrats ungefär lika mycket. Eftersom jag endast har undersökt hantverkare är det omöjligt att säga hurdan livsform de andra samhällsklasserna hade, men antagligen var skillnaderna mellan t.ex. hantverkare och ståndspersoner ännu ungefär lika stora som under den tid Hanssen gjorde sin undersökning.

Det var oväntat stor skillnad mellan de hantverkare jag har undersökt, och därmed går det inte heller att säga att alla hantverkare hade samma livsform. Den enda yrkesgruppen som helt motsvarade mina förväntningar var guld- och silversmederna, som hade det största och mångsidigaste föremålsbeståndet. Bokbindarna var den enda andra yrkesgruppen som var ganska enhetlig. Bland de övriga var skillnaderna ganska stora. T.ex. tillhörde en av de urmakare som jag har undersökt de rikare hantverkarna, medan de andra två var de fattigaste. Dessutom framträder hantverkarna mera som personer i bouppteckningarna, och inte som hantverkare. Verkstaden beskrevs nästan aldrig, vilket gör det omöjligt att veta något om deras arbetsliv.

Några hantverkare hade endast de mest nödvändiga föremålen, medan andra hade betydligt mera och lyxigare föremål. Självhushållningen var viktig för de flesta, vilket tydligt framgår av alla sorters redskap och husdjur som finns upptecknade i nästan alla bouppteckningar. Speciellt de hantverkare som ägde sina gårdar själva

hade ett föremålsbestånd som var väl lämpat för umgänge med de övriga borgarna. De fattigare hantverkarna försökte visa sin sociala ställning främst med hjälp av kläderna.

KÄLLOR - OCH LITTERATUR

Otryckta källor

EKENÄS

Ekenäs museum

Lindholm, Gunilla (1999), *Hantverkarstaden*. Ekenäs museum

Ekenäs stadsarkiv

Boupptecknings- och arfskiftesinstrumenter för åren 1850-1856 1850 onummerad (15.11.1850)

1. Urmakarefabrikör Carl Gustaf Wiberg, 1850

1856-1860 1856 onummerad (05.02.1856)

2. Urmakaremästare Henrik Ahlbom, 1855

1861-1864 1862 onummerad (03.06.1862)

3. Kammakaremästare Fredrik Wilhelm Lundén, 1862

1865-1867 1866 nr 15

4. Skomakareälderman Karl Leander Ekström, 1866

1875-1878 1875 nr 5

5. Guld- och silverarbetaremästaren Alexander Pallmén, 1875

1876 nr 9

6. Urmakare Emil Edvard Örnberg, 1876

1883-1890 1884 nr 4

7. Bokbindarmästare Karl Viktor Hägert, 1884

1885 nr 11

8. Bokbindare August Forssbäck, 1885

1886 nr 6

9. Skomakare Elias Vilhelm Ekholm, 1886

1888 nr 1

10. Guld- och silverfabrikant Peder Madsén, 1887

Tryckta källor och litteratur

Bringéus, Nils-Arvid (1977), *Bouppteckningar som etnologisk källa*. Lund

Cederlöf, Johannes (1964), *Ekenäs stads historia, del III*. Ekenäs

Ekenäs stad och bygd I (1989). Ekenäs

Ekenäs stad och bygd IV (1992). Ekenäs

Hanssen, Börje (1952) *Österlen. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne. Ystad*
Hantverk i Sverige. Om bagare, kopparslagare, vagnmakare och 286 andra
hantverksyrken (1989). Helsingborg
Kulturmöten och kulturell förändring (1985), Anders Gustavsson (red). Stockholm
Lindqvist, Vidar & Cederlöf, Henrik (1995), *Ekenäs. Kungens stad – Kuninkaan kaupunki. Ekenäs*
Nationalencyklopedin. Band 11 (1993). Höganäs

SUMMARY

Material culture among craftsmen in Ekenäs during the 1800's

In her essay "Material culture among craftsmen in Ekenäs during the 1800's," Anna Nyman uses the information provided in 19th century estate inventories of various craftsmen who were practicing their trades in Ekenäs to determine which class of society the craftsmen really belonged to and the true nature of their way of life. Using Börje Hanssen's theory concerning urban and pagan ways of life in the 17th and 18th centuries as a basis, the author purposes in this essay to provide insight into the way of life

of craftsmen in Ekenäs and to show that they were members of the middle class.

Using estate inventories dated between 1850 and 1890, the author selected ten craftsmen representing five different trades for her study. She presents each craftsman, then reviews and compares and contrasts certain aspects of their lives, including the locations of their residences within the town, the environment and furnishings of their homes, their household items, clothing, workshops and the size of their estates. In so doing, the author acknowledges the difficulty in pinpointing differences between the craftsmen based on the information in the estate inventories, stating that there are inconsistencies in the labeling of items and in the ways in which they were drawn up.

In conclusion, the author observes that Hanssen's findings that urban craftsmen could more or less be considered to be lower middle class, were not applicable for the majority of craftsmen in Ekenäs. The author attributes this discrepancy to the different time periods of their studies. She also notes that there were such great differences in the ways of life among the craftsmen she studied, that it could not be said that all craftsmen in Ekenäs had the same way of life, not even those practicing the same trade.